

תקציר

רקע

זרם החינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד), מנסה עדיין למצוא את האיזון הראוי בין הערכים הממלכתיים – מודרניים, לבין הערכים הדתיים – מסורתיים. דגן (תשמ"ז) מציין כי קברניטי החינוך הממלכתי-דתי, מתמודדים עם שאלות כמו: היחס לעצמאות יהודית, יישוב ארץ ישראל, האחריות לכלל הישראלי חילוני כדתי, הנשיאה בעול הציבוריות הממלכתית וקיומו הפיסי של העם בארץ ובגולה. טאוב (2007) מוסיף כי כלפי פנים קיימים קונפליקטים הנובעים מהשינויים של המסגרות, ממסגרות ישיבתיות-תורניות מסורתיות, למוסדות חינוך ממלכתיים-דתיים.

המרכזיות של תורה שבעל-פה, במערכת החינוך הממלכתית-דתית בכלל, ובישיבות התיכוניות והאולפנות בפרט, מחייבת חשיבה באשר לגישה או לגישות שצריכות להתוות את הוראתה ואת תכנית הלימודים, המכתיבה את תכני ההוראה בבתי הספר. מהם המטרות והדגשים האמורים להנחות הוראה זו? על מי מוטל להתמודד עם בעיות וקשיים מסוימים שהוראת התורה שבעל-פה מעמידה בפני המנחה?

לאור זאת, מטרת המחקר הראשונית איתה יצאתי לשדה היתה, לבדוק ולנתח את התהליכים והשינויים, אותם עובר מקצוע התורה שבעל-פה, במוסדות המשלבים את הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות מדעיים כלליים אחרים.

המסגרת התיאורטית

התחומים התיאורטיים בהם עוסק המחקר: תחום הדעת-תושב"ע, זרם המזרחי-חמ"ד, תכניות לימודים-התחדשות, שינויים ותהליכים בבחינות הבגרות, שאלות מגדריות בהוראת ולימוד המקצוע. הוראת הגמרא בישיבות ובאולפנות בהן נלמד המקצוע בהיקף נרחב, נלמדה ונחקרה במחקרים קודמים נבדקו עמדות של תלמידים ביחס למקצוע, או לחילופין תכניות הלימודים לאורך השנים (איזנברג, 1988; אמיד, תש"ס; בר-לב ווייזר, 2000; ברנדס 2000; גוט וחובי, 2001; דגן, תשס"ו; ישמח, תשמ"ו; ליפשיץ, 2010; שוורץ, 2002; Segal, 2011; Gribetz, 1995). המחקרים נערכו באמצעות שאלונים, או באמצעות ניתוחים עיוניים של התכניות הכתובות, כך שיש, מקום למחקר מעמיק על הנרטיב המקצועי של מורי המקצוע, המובילים את המקצוע וחווים אותו לאורך השנים.

לימודי היהדות המסורתיים במסגרות החינוך והשכלת הבנות, חייב שינוי והתייחסות ממצב של כמעט אין חינוך ממוסד, למציאת פיתרון (Gurock, 1988). לימוד משותף עם הבנים בישיבה התיכונית לא בא בחשבון, מעצם ההגדרה 'ישיבה', לכן היה הכרח להקים מוסד תורני לבנות – האולפנא, שתהווה את מסגרת חינוך לבנות, כמקבילה לישיבה התיכונית (המיועדת כאמור רק לבנים), בתפיסת החינוך הציוני-דתי (אבניאון, 1997).

ראשיתה של הישיבה התיכונית, היא בסוף שנות השלושים של המאה העשרים, בישיבת "היישוב החדש" בתל-אביב (כץ, 1999). מסגרת זו התפתחה והשתכללה בעשורים האחרונים, וכיום פועלות בארץ עשרות ישיבות תיכוניות. ישיבות אלו, מהוות את הזרם המרכזי בחינוך הבנים בגיל תיכון בחינוך הממלכתי-דתי (בר-לב, תשמ"ז; הרץ, 1997). הניסיון להקמתה של האולפנא הראשונה לבנות היה ב-1942, בשכונת עין-גנים בפתח-תקוה. לדברי רוזנברג-פרידמן (2004) הניסיון לא צלח, בגלל היענות מצומצמת וחוסר במנהיגות חינוכית, שתוביל את היוזמה החדשה. ב-1960, הוקמה בכפר פינס, אולפנא הנחשבת לאולפנא הראשונה. כיום פזורות בארץ עשרות אולפנות, אשר כמו הישיבה התיכונית לבנים, גם מסגרת זו, מהווה את הזרם המרכזי בחינוך בנות בגיל התיכון בחינוך הממלכתי-דתי (גרוס, 2002; ששר, 1997; El-Or, 1998). בשתי המסגרות קיימות מגמות לימוד שונות ומגוונות כבשאר בתי הספר התיכוניים, אך מושם דגש רב על מקצועות היהדות.

סקירת הספרות נוגעת גם בתכניות הלימודים, החל מתכנית תחכמוני (1924) בבית הספר תחכמוני בירושלים (זליגר, תר"ץ), דרך תכנית המזרחי תרצ"ב (1932) (ברמן ואנגל, תרצ"ב) בטרומס מדינת ישראל, ומתרכזת בשינויים שחלו בתכנית, מקום המדינה ובעיקר מעת חקיקת חוק חינוך ממלכתי תשי"ג (1953) (איזנברג, 1988; שוורץ, 2002).

מטרת המחקר

מטרת המחקר היא לתאר ולהבין את עולמם הפנימי של המורים כחווים ומחוללים את **התהליכים**, הקשורים בהוראת תורה שבעל-פה (תלמוד) בישיבות התיכוניות ובאולפנות. המחקר יתמקד בניסיון להבין מתוך מגוון הנרטיבים, את אופיים של השינויים שחלו בתכנית הלימודים בתחום במובנה הרחב, את ההסבר שנותנים המורים לשינויים ואת יחסם **לשינויים**.

שאלות המחקר

1. כיצד תופסים מורים את אופיו של **תהליך ההוראה** (מסורתי או מתחדש) בתורה שבעל-פה? האם עולה פרספקטיבה השוואתית בין תהליכי הוראה כלליים המוכרים לנו מהספרות לזו הייחודית לתלמוד? מה ניתן ללמוד מההשוואה של תהליכי הוראת התלמוד בעבר לאלה הנהוגים כיום?
2. מהו אופיים ומהי משמעותם של השינויים שחלו **בבחינות הבגרות** בתורה שבעל-פה בעיני המורים?
3. מה מקומן של **תפיסות מגדריות** עדכניות בלימודי התורה שבעל-פה בקרב משתתפי המחקר?

מתודולוגיה

במחקר השתמשתי בראיונות מידע חצי מובנים עם שאלות מוכנות וגם פתוחות, תוך שימת דגש על מתן אפשרות לתת למרואיינים להביע את עמדתם האישית והתנהגותם בפועל. הבחירה בראיון שנקודת המוצא שלו היא ה"שאלה מפליגה" (צבר בן יהושע, 1997), נעשתה מתוך רצון לרדת לעומקם של הדברים, ולנסות להבין מה חשים וחושבים המרואיינים. בראיון מעין זה חשבתי כי אוכל לקבל את המידע על 'חיי המקצועיים' (Conle, 2000) של המרואיין בצורה מעמיקה, לעומת הנתונים הבאים בדרך כלל לידי ביטוי בשאלון או בראיון סגור. המחקר **התבסס** על הגישה האיכותית, (צבר-בן יהושע, 2001), המאפשרת להבין תופעה חברתית או חינוכית, לעמוד על מהותה ולהבין את משמעותה. הדבר נעשה על ידי חדירה לעולמם היומיומי של הנחקרים, תוך כדי ניסיון להכיר את נקודת הראות של הנחקרים השונים וכיצד הם מבינים את התופעה הנחקרת.

במחקר השתתפו עשרים וחמישה מורים לתורה שבעל-פה (תלמוד), משמונה ישיבות ואולפנות. בכל בית ספר השתדלתי לראיין שלושה מורים בעלי וותק שונה (מעל 30 שנה, כ-20 שנה ו-10 שנות וותק). שליש מהמורים הינם גם בוחנים בבחינות הבגרות (רק גברים), שליש נוסף הן מורות באולפנות, וזאת כדי שאוכל להתחקות אחר השינויים בבחינות הבגרות והתמורות המגדריות במקצוע. הגיוון של המוסדות והמורים סייעו בתיקוף תוצאות המחקר. גיוון האוכלוסייה מהווה כר למציאת הבחנות ייחודיות, מכנה משותף להבנת המכלול מעבר למקרי המחקר הספציפיים (יוסיפון, 2001).

ממצאים

תהליך ההוראה מורכב ממספר גורמים בהם תכנית לימודים מסודרת, המורה וזהותו המקצועית, כלי עזר להוראה ועוד. ראינו כי תפיסת המורים ויחסם לעדכון התכנית ואמצעי הלימוד הוא אמביוולנטי. מחד, קיימת הבנה ואולי אף רצון להיות מעודכנים, אך מאידך עומדת המסורת, הרצון לשמר את אופייה של הישיבה ואופי הלימוד בה כקורא תיגר על כל ניסיון להתערב בנעשה בתחום. הדבר משפיע לא רק על התכנים, אלא גם על הרכב המורים והתלמידים, וגורם להדרתן של הנשים והבנות ומעכב את יצירת האחידות בין התלמידים לתלמידות בתחום.

רוב משתתפי המחקר, הביעו את רצונם וכוונתם לשמר את החשיבות הגדולה של המקצוע, ואת המסורת המקצועית בהוראתו שהתהוותה במשך דורות בישיבות. מצב זה גורם ל'שטח' להיות המוביל במעשי ההוראה שלו, ולפיקוח והממסד להיות מובל בתוכניות הלימוד. הסמכות המקצועית הייחודית למקצוע הנחקר, נמצאת בידי ראשי הישיבות והרבנים, הנחשבים בגלל מעמדם המיוחד בחברה הדתית כמובילים, בוודאי בנושאי דת ומסורת כמו הוראה ולימוד תלמוד. מהראיונות עולה כי המורים נמצאים על הרצף הנע בין הישיבה לבין התיכון, אחדים מנסים לראות את עצמם כרבנים בישיבות המסורתיות, לעומת אלה הרואים עצמם כמורי תיכון המכניסים לבגרות בתלמוד, וחלק נוסף שהוא העיקרי הם

המורים הנמצאים בין שני קצוות מנעד זה. יש מהמורים התופסים את עיקר זהותם המקצועית, כשליחים למצווה הדתית-ערכית של תלמוד תורה, הם מקנים ללומד תכנים יסודיים במקצוע וידיעות מוגדרות, שיסייעו לו בעתידו כבוגר להמשיך בלימוד התורה. יש מהמורים התופסים את עיקר מעשה ההוראה והלמידה בתלמוד, כאמצעי נוסף לעמידה בדרישות ה'ממלכתיות' של בגרות ואקדמיה, גם אם בדרך לכך הקנה המורה לתלמידיו גם ערכים אחרים של הלימוד הישיבתי.

בחינות הבגרות:

בחינת הבגרות היא חלק מרכזי בסיפורי המורים, המלמדים תלמוד ומכינים את תלמידיהם לבחינה. במהלך המחקר שמענו גם את סיפוריהם של בוחנים ומעריכים בבחינות, אליהם הצלחנו להגיע למרות הקשיים לאתרם ולקבל את הסכמתם להשתתף במחקר. למדנו כי מקצוע ללא בחינה לא נחשב בבית הספר התיכון לסוגיו השונים, כך שבחינת הבגרות היא בעצם הקטר המוביל את המקצוע. על חשיבות הדבר תעיד העובדה כי השינוי הראשוני המהותי שעשה המפקח (מפמ"ר) הנכנס, היה בפרסום תכני הבחינה בכיתות י"א בשנת הלימודים תשע"א.

הבחינות נגזרות מהתכניות הקיימות, שמהן לא ניתן לקבוע בבירור מה צריכה להיות דמותו של בוגר הישיבה התיכונית, שלמד גמרא מספר רב של שעות במשך כשמונה שנים. לא מובהר, אם נוסף למצווה הדתית-ערכית של תלמוד תורה קנה הבוגר תכנים יסודיים במקצוע וידיעות מוגדרות, שיסייעו לו בעתידו כאדם בוגר בחברה בה הוא גדל. בחינת הבגרות כוללת פרקים מתוך מסכתות שונות בתלמוד הבבלי, אך לא מובהר אם התלמיד רכש ידיעות בתחומים אחרים של תורה שבעל פה ואם כן כיצד. נראה כי עיקר הדגש מושם על הספק דפי הגמרא, או הסוגיות הנצרכות, לעמידה ולהשגת ציון הולם ומתאים בבחינה ולא דווקא הנחת יסוד ותשתית ללימוד מתמשך, שצריך להוות אחד ממרכיבי אורח החיים של הבוגר הדתי. מה עם הבוגרות? האם תהיה התאמה של הבחינות גם להן?

תפיסות מגדריות: השאלות המגדריות, עולה כי על קברניטי החינוך והמקצוע לתת את הדעת על הבעיות הללו. הפער התוכני בין הבנים לבנות, בין אם הוא נובע מתפישות חברתיות, או ממסורות ארוכות שנים המעצבות השקפות עולם ערכיות. עלינו לבדוק האם בעולם ממלכתי מודרני, עדיין יש מקום להבדל הגדול הקיים בהוראת תורה שבעל-פה, בין הישיבות התיכוניות לאולפנות. רובם של המורים שהשתתפו במחקר, ביניהם גם מורות (המעטות) המלמדות את המקצוע, עדיין מסתייג מהשוואה של ההוראה והתכנים ואפילו מעצם הוראת גמרא באולפנות. אין ספק כי השוויון הקיים בעולם הלימודים הכללי והאקדמי, שהשפיע על לימוד תורה לנשים במוסדות העל-תיכוניים לסוגיהם, יחלחל ויגיע גם לאולפנות באופן דומה לזה שקרה בארצות הברית במסגרות האורתודוקסיות המובילות את המהפכה התורנית פמיניסטית, שעליה כותבת תמר אלאור בכל ספריה.

מסקנות ותרומת המחקר

חשיבות המחקר הוא בהבנת התהליכים והשינויים, העוברים על הוראת מקצוע התורה שבעל-פה, כמייצג של מקצועות היהדות, הנעים בין הרצון לשמור על רציפות מסורתית לבין הרצון לחידושים בהוראה. בתוכניות שונות העוסקות בהוראת התורה שבעל-פה, הושקעו מאמצים כבירים בעקבות סקרים שונים על מצבו של המקצוע. כמורה מצאתי את עצמי נחשף ומשתתף במספר תוכניות מעין אלו, שכל אחת מהן בנויה על רציונל מפורט ומנומק. לא מצאתי מחקר מסודר שנכנס לעומקה של הבעיה, בגלל מורכבותה בשיח המשולש של הורים – מורים – תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי. דרך הוראת התורה שבעל-פה ניתן גם להבין תופעות נרחבות יותר בקרב ציבור המנסה להתקדם כדרכו של עולם, מבלי לאבד את המסורתיות המאפיינת חברה דתית. **ירדה פיסקה**